

Две цртице о мобингу у средњем веку

Апстракт: У раду су дата два примера, један из латинског света западне Европе, а други из Византијског царства, о недостојним злоупотребима свештеника у средњем веку. Користећи свој положај и ауторитет у срединама у којима су живели, они су приморавали жене из своје пастве на сексуални однос.

Кључне речи: Средњи век, мобинг, Запад, свештеници, Византија, фаблио, морал, документ.

Однедавно се у нашем језику појавила једна енглеска реч која је одмах постала веома фреквентна како у обичном, говорном језику, тако и у научној литератури. Посреди је реч *мобинг* (mobbing) коју није могуће срести у нешто старијим речницима страних речи и израза,¹ али се у најновијим обавезно појављује. У једном таквом речнику стоји да је реч *мобинг* (mobbing) дошла из енглеског језика, да потиче од речи *тов* (руља) и да најпре означава „вређање и злостављање појединца од стране веће групе колега на радном месту“, док је друго значење „обичај неких животиња да, удружене, бројном надмоћношћу застраше јачег непријатеља.“² И овај пример речито је сведочанство о томе да се језик и терминологија непрестано мењају, прилагођавају новим потребама и новим условима и, напоследку, обогаћују новим изразима.

Злостављање на послу, недостојно условљавање, грубо уцењивање и сличне злоупотребе службеног положаја, о којима се данас с разлогом много говори, стара су појава у историји људског рода и сежу дубоко у најдаљу прошлост. У овом прилогу биће речи о епоси средњег века и свештеницима који су на подао и недопустив начин користили свој положај пастира и својеврсних предводника поверених им верника и таквим понашањем бахато нарушили моралне норме.

¹ Види, на пример, већ класичну књигу Вујаклија, Милан, *Лексикон страних речи и израза*, Београд, 2004⁸, стр. 556.

² Клајн, Иван; Шипка, Милан, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад 2008³, стр. 791.

Хиљадугодишња повесница средњовековног хришћанства, „доба вере“ у најплеменитијем значењу тог израза, познаје небројене „војнике“ цркве који су јој служили на најзорнији начин. При том се подразумева читав клир, почевши од папе и патријараха, преко архиепископа, митрополита и епископа, до месних пароха који су службовали у малим сеоским насељима. Реч је о читавој армији људи, од којих о неким знамо доста, друге познајемо само по имену и још понеком податку, али и о великом броју таквих о којима не знамо ништа и који су се утопили у синтагму „ћутећа већина“ којом се обухвата највећи део средњовековне популације.³ Већина њих је исправно и с љубављу проповедала Христову веру, библијским причама и параблама подучавала паству и на тај начин им уливала велико поверење. Могло би се рећи да су они својим верницима служили истовремено и као узвишен пример и као благи прекор.

Међутим, како су и свештеници само људи, а будући да су људи саткани не само од врлина него и од мана, било је и таквих свештеника који су на разне начине дискредитовали свој положај у хијерархији хришћанске цркве. Другим речима, дешавало се да су неке људске слабости каткад превагнулe и сасвим потиснуле друге, позитивне особине, па су се поступци појединих свештеника веома удаљили од онога што је била њихова истинска мисија. Два примера, први, помало уопштен, из латинског света западне Европе, а други, сасвим конкретан, из Византијског царства, илустроваће један од облика мобинга, односно злоупотребе службеног положаја у средњем веку.

Фаблио и његови (анти)јунаци

Фаблио (франц. *fabliau(x)*) кратка је и весела прича, састављена од три до четири стотине осмераца, коју одликују животна ведрина, бодрост духа и раздрагана веселост, али и мање или више прикривена иронија, склоност ка смеху, пецкава духовитост која не ретко прераста, како у немилосрдно изругивање, тако и у грубу шалу на ивици доброг укуса.⁴ Некада се сматрало да фаблио вуче корене из источњачке књижевности и да је у француску литературу прешао посредством латинских превода и прерада.⁵ Премда се неке теме налазе и у латинским збиркама које су преведене са хебрејског и арапског, остаје чињеница да оне постоје и у хеленистичким и позноантичким грчким обрадама, али и у

³ Гуревич, Арон Яковлевич, *Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства*, Москва 1990, стр 7.

⁴ *Lexikon des Mittelalters*, IV (Erzkanzler bis Hiddensee), Stuttgart 1999, стр. 211–213, A. D'Agostino – N. F. Blake, (у даљем тексту: *LM*).

⁵ *Rečnik književnih termina*, Beograd 1985, стр. 198 (S. Vitanović).

фолклору других народа.⁶ Без обзира на академску распру о пореклу и коренима овог литерарног жанра, неспорна је истина да је по духу и предметима фаблио типичан за француско књижевно стварање у средњем веку. Овај литерарни род доживео је свој процват у раздобљу успона народне и грађанске, претежно реалистичке књижевности, у 13. столећу. На другој страни, делећи судбину оних жанрова чији је успех умногоме зависио од рецитаторског умећа, фаблио постепено ишчезава већ у наредном, 14. веку.⁷

Када је у питању књижевност латинског света западне Европе, почевши од 12. века, у њој је приметан прилично јасан и недвосмислен антиклерикализам. Првобитној мешавини омразе и презира према духовницима с временом се придружује и оштра сатира усмерена на свештенике, пре свега месне парохе, а потом је оштрица критике била окренута према просјачким редовима – фрањевцима и доминиканцима. И напослетку, нису били поштеђени ни црквени великодостојници – бискупи, надбискупи и кардинали. Поштеду од извргавања руглу и неку врсту уважавања задобили су једино монашки редови бенедиктинци и цистерцити.⁸

Један од најоштријих у својим критикама био је провансалски трубадур Пер Карденал, који је живео и стварао у 13. столећу.⁹ У једној песми коју је саставио око 1230. године, он упозорава:

„Попови, тобожњи пастири
Уистину праве су убице
Светошћу се божанском диче
но одора то је само ташта
ко у оној причи древној
кад Изенгрим, тај вук стари
у пашњаке пође
од керова бојећи се силно
овчијим руном себе заодену
овчаре је бедне преварио
овце је и јагњад прождирио
док га зверска не мину глад.“¹⁰

У овој песми изнети су неки од најчешћих порока који су приписивани свештеницима, а то су, пре свега, похлепа на моћ и новац. Слика о вуку у јагњећој

⁶ *Isto.*

⁷ *Isto.*

⁸ Nurdberg, Mihael, *Dinamični srednji vek*, prev. J. Loma, Beograd, 2011, стр. 193. (у даљем тексту: Nurdberg M., *Dinamični srednji vek...*).

⁹ *LM*, II, стр. 1503–1504 (C. Alvar).

¹⁰ Nurdberg M., *Dinamični srednji vek...*, стр. 193.

кожи, која је иначе веома честа метафора у средњовековној књижевности, има своје упориште у једној од порука Новог завета: „Чувајте се од лажних пророка, који вам долазе у оделу овчијем, а изнутра су вуци грабљиви.“¹¹

Некако у исто време и у фаблиоима јављају се свештеници као лажни пастори који уместо да пазе стадо, што им је била света дужност, непосредно га угрожавају. У том жанру су још чешћи примери похотних свештеника који се налазе у улози заводника. Пренебрегавајући свој завет на целибат, а истовремено грубо прекорачујући норме елементарног морала, они су злоупотребљавали свој положај тако што су жене из своје пастве, које су често биле и удате, приморавали на сексуални однос.¹² Без обзира на чињеницу што је овде посреди литература, а не стварни живот, немамо разлога да сумњамо у то да се у корену саблажњивих приповести ипак налазила истинита прича. Код аутора тих књижевних састава незадовољство и огорчење су умногоме били изазвани нескладом између узвишеног завета духовника на чедност, с једне, и њихове неспособности да одоле поривима плоти или недостатку воље да у њима духовно и морално превагне над биолошким и телесним, с друге стране.¹³

Подстакнути идејом о правди, писци фаблиоа су своје саставе углавном завршавали суровим кажњавањем свештеника који су починили тако недолично дело. Извршилац те правде углавном је муж чија је жена била изложена уценама и злостављању, а он, повређених породичних осећања, није се либио да претуче свештеника, да га чак осакати или, најзад, ушкопи.¹⁴ Занимљиво је напоменути и то да и у времену које је долазило ова тема није изгубила на својој актуелности. Тако се она среће и у ласцивним приповестима из позног средњег века, што је, опет, посредан, али стога не мање убедљив доказ да поменута друштвена аномалија, везана за пороке свештеничких лица у латинском свету западне Европе у међувремену није била искорењена.

Константин Кавасилас

Византијска аристократска породица Кавасилас, чији се родоначелник појављује за владавине цара Василија II Бугароубице (976–1025), уживала је велики углед у Царству. Док су се њени истакнути представници у 11. и 12. веку углавном налазили на положајима намесника и војних команданата, почевши од првих деценија 13. столећа, чланови овог рода махом текли каријере у цркви. У 14. веку Кавасиласи су пре свега високи функционери на царском двору

¹¹ Јеванђеље по Матеју, 7, 15.

¹² Nurdberg M., *Dinamični srednji vek...*, стр. 194.

¹³ Nurdberg M., *Dinamični srednji vek...*, стр. 195.

¹⁴ Nurdberg M., *Dinamični srednji vek...*, стр. 194.

и црквени великодостојници. Међу њима су се посебно истицали знаменити богослови Нил Кавасилас и његов сестрић Никола Кавасилас.¹⁵

Међутим, у свакој се породици могу наћи појединци који јој не служе на част и којих се остали на неки начин стиде. Ни породица Кавасилас по том питању није представљала никакав изузетак. Један од њених чланова, Константин Кавасилас, који је стекао свештеничку каријеру, учинио је читав низ озбиљних престапа и тако укаљао не само свој одговорни и племенити позив него и углед своје породице.¹⁶ Није могуће установити у каквом сродству је Константин Кавасилас био са осталим члановима тога рода. У изворима су сачувани подаци о четрдесет два члана породице Кавасилас од средине 13. до средине 15. века.¹⁷

Кавасиласова каријера се на основу неколико докумената може пратити у распону од готово четврт века. Занимљиво је то што сви ти документи говоре о његовим преступима и огрешењима. Тако један документ из 1360. године, из времена када је Константин Кавасилас био тек ђакон и на почетку не баш славне свештеничке каријере, казује да је већ тада био неотпоран на неке људске слабости и „несташлуке“. Он је том приликом дао обећање да ће се ако га васељенски патријарх Калист (1350–1353, 1355–1363) рукоположи за свештеника, уздржавати од залажења у крчме и других недостојних поступака.¹⁸ Из децембра 1380. године, дакле две деценије касније, потиче синодски акт у којем се наводи како је Константин Кавасилас тукао свог колегу. И овога пута он је покајнички обећао да ће се поправити и да се више неће недолично понашати.¹⁹ Очито је реч о човеку који олако даје обећања, али их потом не испуњава.

Константин Кавасилас је у међувремену постао протопоп Влахерне, што значи свештеник једне од најугледнијих цркава у Цариграду.²⁰ Тај храм је око 450. године подигла царица Пулхерија, старија сестра цара Теодосија II (408–450) и супруга цара Маркијана (450–457).²¹ Међутим, испоставило се да је Констан-

¹⁵ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. A. Kazhdan, II, New York – Oxford 1991, стр. 1087. (A. Kazhdan) (у даљем тексту: *ODB*)

¹⁶ *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, ed. E. Trapp, Fasz. 5, Wien 1981, № 10098. (у даљем тексту: *PLP*).

¹⁷ *PLP*, Fasz. 5, Nos 10061–10102.

¹⁸ **Darrouzès, Jean**, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, Vol. I, Les actes des patriarches, fasc. V, Les registes de 1310 á 1376, Paris 1977, 347, № 2420. Уп. Ферјанчић, Божидар, „Оглед о парохијском свештенству у позној Византији“, у: *Зборник радова Византолошког института*, 22, 1983, стр. 67. (у даљем тексту: Ферјанчић, Б., „Оглед о парохијском...“)

¹⁹ **Miklosich, Franz; Müller, Joseph**, *Acta et diplomata graeca medii aevi*, II, Vindobonae 1862, 20, № CCCXXXIX (у даљем тексту: MM, II). Cf. **Darrouzès, Jean**, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, Vol. I, Les actes des patriarches, fasc. VI, Les registes de 1376 á 1410, Paris 1979, 31–32, № 2709. (у даљем тексту: Darrouzès, J., VI); Ферјанчић, Б., „Оглед о парохијском...“, стр. 68.

²⁰ **Janin, Raymond**, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin. I. Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique III. Les églises et les monastères*, Paris 1953, стр. 168–179.

²¹ *ODB*, I, 293. (C. Mango)

тин Кавасилас наставио са старим навикама. Будући да није ваљано и долично обављао своју дужност, постао је предмет расправе на патријаршијском синоду, који је заседао 24. августа 1383. године.²² На терет му је стављано неколико озбиљних прекршаја који су умногоме дискредитовали његов углед.

Први Кавасиласов преступ односио се на грубо непоштовање брачног права. Протопоп Влахерне је без потребног документа, такозване буле, благословио брак неког човека који је у византијску престоницу на Босфору приспео из далеке Анадолије. Невоља је била у томе што је дошљак из Мале Азије тамо оставио своју супругу и децу, а сада је намеравао да се поново ожени. Будући да је реч о противправном чину, који црква никако не може признати, ниједан духовник није хтео да благослови ту везу. Очито је да су цариградски свештеници поштовали каноне који су се тицали брачног права. Међутим, Константин Кавасилас, очигледно растерећен било каквог питања одговорности, изашао је у сусретridoшлици из Анадолије и благословио је његов брак. Када се за то прочуло, реакција цариградских црквених кругова није изостала, па је Кавасилас добио заслужену казну – искључен је из редова свештеника.²³

Ипак, ова прилично драстична, али и исправно донета мера није била довољна опомена за непослушног Константина Кавасиласа. Он се није мирио са пресудом, па је најпре затражио посредовање и помоћ тадашњег цара Јована V Палеолога (1341–1391).²⁴ Познато је да је управо тих година у односу према цркви византијски василевс почео да иступа донекле „цезаропапистички“. Према одлукама сабора у цариградском манастиру Студион, у пролеће 1380. године, цар је добио одређена права да се непосредно меша у надлежности духовних власти.²⁵

У овом случају Јован V Палеолог није одбацио Кавасиласову жалбу него је одредио двојицу својих људи, Константина Асена и Алексија Каваларија, да испитају све околности овог занимљивог случаја. Штавише, византијски цар се обратио и четворици митрополита који нису били присутни на претходној седници синода (24. августа 1383. године).²⁶

Међутим, патријаршијски синод је показао да га у одлукама не могу поколебати ни насртљива упорност појединаца, али ни посредовање византијског

²² ММ, II, № CCCLXI, 52. Cf. Darrouzès, VI, 67-68, № 2756; Ферјанчић, Б., „Оглед о парохијском...“, стр. 72.

²³ ММ, II, № CCCLXI, 52. Cf. Darrouzès, VI, 67-68, № 2756; Hunger, Herbert, „Byzantinisches Eherecht im 14. Jahrhundert: Theorie und Praxis“, у: *Зборник радова Византолошког института*, 14–15, 1973, стр. 67; Ферјанчић, Б., „Оглед о парохијском...“, стр. 72.

²⁴ Радић, Радивој, *Време Јована V Палеолога (1332–1391)*, Београд 1993, стр. 83.

²⁵ Laurent, Vitalien, „Les droits d'empereur en matière ecclésiastique. L'accord de 1380/82“, у: *Revue des études byzantines*, 13, 1955, стр. 14–16.

²⁶ ММ, II, № CCCLXI, 56–57. Cf. Darrouzès, VI, 94–95, № 2791; Ферјанчић, Б., „Оглед о парохијском...“, стр. 72.

цара. На новој седници, која је одржана 16. октобра 1385. године – што значи да је читав случај потрајао безмало две године! – поново је расправљано о преступу Константина Кавасиласа и потврђена је претходно изречена пресуда.²⁷

То су били само неки од „грехова“ Константина Кавасиласа, јер, поред наведених, он је направио још неколико тешко опростивих преступа. Тако је, на пример, после литургије почео да псује неког човека, а у наступу беса је на земљу бацио и део светог тела Христовог.²⁸ Уз то, један његов поступак се са много разлога може означити као експлицитан пример оног што данас називамо мобингом. Приликом крштавања неког детета, а добро је познато да је у хришћанском свету крштење било једна од Светих тајни,²⁹ Константин Кавасилас је једној присутној жени рекао: „Дај ми твој полни орган да га миро-помажем!“³⁰ Наравно, не треба посебно ни наглашавати колико је та простачка реченица, а поготово место и околности у којима је изречена, била скаредна и богохулна. Међу недоличним поступцима који му се приписују је и то што је псовао таста неког свештеника.³¹ Стога се чини да је потпуно тачан закључак по којем је „Константин Кавасилас свакако најекстремнији нама познати случај свештеника који је стално кршио правила живота и понашања духовника“.³²

²⁷ ММ, II, № CCCLXI, 60. Cf. Darrouzès, II, 94–95, № 2791; Ферјанчић, Б., „Оглед о парохијском...“, стр. 72.

²⁸ ММ, II, № CCCLXI, 52; Darrouzès, VI, 67–68, № 2756. Уп. Ферјанчић, Б., „Оглед о парохијском...“, стр. 72, 86.

²⁹ *Енциклопедија православља*, II (И – О), Београд 2002, стр. 1068–1070 (епископ шумадијски Сава Вуковић).

³⁰ ММ, II, № CCCLXI, 52; Darrouzès, VI, 67–68, № 2756. Уп. Ферјанчић, Б., „Оглед о парохијском...“, стр. 72, 86.

³¹ ММ, II, № CCCLXI, 52; Darrouzès, VI, 67–68, № 2756. Уп. Ферјанчић, Б., „Оглед о парохијском...“, стр. 72, 86.

³² Ферјанчић, Б., „Оглед о парохијском...“, стр. 86.

Summary

Radivoj Radić

Two examples of "sexual harrasment" in the Middle Ages

The article discusses two examples of indecent abuse by the clergy - one originating from the Latin world of Western Europe and the other from the Byzantine empire. Using their position and authority in the community, they performed sexual harrasment on women from their flock. The first example is a literary genre known as fabliau(x), short and bright story, full of life's serenity, joviality and cheerfulness, but also more or less hidden irony, inclination to laughter, wit that often develops into unmerciful mockery. This literary genre, that flourished in France in 13th century, showed certain and very clear anticlerical tendencies. Examples of lusty priests, playing a role of seducers have been very frequent in fabliaux. Ignoring their vow of celibacy, at the same time severely overcoming norms of elementary morale, they misused their position, forcing women from their flock, very often married, to sexual relations.

The second example originates from Byzantium and described the Byzantine priest Constantine Kavasilas, from the latter part of 14th century, who committed several abuses of his position. Such was an occasion when he addressed a woman with clear sexual allusions, during a child's baptism ceremony.